

First Magazine Published in Turkish Society in The Field Of Social Sciences: Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

Güney Nair^{1,a,*}

¹ Department of Sociology, Faculty of Letters, Sivas Cumhuriyet University, Sivas, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 18/07/2024

Accepted: 02/12/2024

ABSTRACT

The development of sociology as a science in Turkey has progressed in parallel with challenging processes. The intellectuals of the 18th century, in particular, who prioritized the resolution of the major social problems present in the Ottoman Empire and the prevention of the collapse of the state, aimed to adopt the science of sociology directly from its origin (France) as a shortcut and apply it to the mechanics of the structure of Turkish society in which a monarchic and theocratic regime was dominant. Sociology, which fell short of becoming the recipe for deliverance from the period of depression during which significant political, military, and socioeconomic upheavals were experienced, contributed to the reshaping of society on the way toward the foundation of a new state. In particular, the environment provided by the Second Constitutional Monarchy period allowed the publication of several magazines and newspapers. One of these publications was Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası [Economic and Social Sciences Magazine]. The Magazine, which started its life with the initiatives of Mehmed Cavid Bey, who served as the Minister of Finance in the last periods of the Ottoman Empire, Ahmed Şuayb, who managed to fit very valuable publications and intellectual contributions into his 34-year life, and philosopher Rıza Tevfik (Bölükbaşı), is the first social sciences magazine published in Turkish society. In this theoretical study, the conditions of the period were evaluated in a general sense by approaching the issue from the perspective of historical sociology, and the efforts of intellectuals who sought solutions to the crises experienced by the Ottoman Empire in its Westernization process to utilize the power of the social sciences and the data of the science of sociology by reviewing the relevant literature along with the point of view of the Magazine. In addition to being the first robust, scientific, and periodical publishing operation in Turkish society, the Magazine was also the work of the prominent intellectuals of the period.

Keywords: *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, Pre-republic Turkish Sociology, Ahmed Şuayb, Mehmet Cavid Bey, Rıza Tevfik.*

Sosyal Bilimler Alanında Türk Toplumunda Yayınlanan İlk Dergi: Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

Süreç

Geliş: 18/07/2024

Kabul: 02/12/2024

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

Öz

Türkiye’de sosyoloji biliminin gelişimi zorlu süreçlerle paralellik göstermektedir. Özellikle 18. yüzyıl içinde Osmanlı Devleti’nin yaşadığı büyük sosyal sorunların aşılmasını ve çöküşün önlenmesini amaçlayan dönemin aydınları, hazır reçete olarak gördükleri sosyoloji bilimini kaynağından (Fransa) doğrudan alarak, Türk toplumunda monarşik ve teokratik bir rejimin etkin olduğu toplumsal yapının işleyişine uygulamak istemişlerdir. Büyük siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik çalkantıların yaşandığı buhran döneminden kurtuluşun reçetesi olmayan sosyoloji, yeni bir devletin kuruluşuna giden yolda toplumun yeniden şekillenmesine katkı sunmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet’in sağladığı ortam çok sayıda dergi ve gazetenin yayınlanmasına olanak sağlamıştır. Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası bu yayınlar arasındadır. Osmanlı’nın son döneminde Maliye Nazırlığı görevinde bulunan Mehmed Cavid Bey, 34 yıllık yaşamına çok değerli yayınlar, girişimler sığdıran Ahmed Şuayb ve felsefeci Rıza Tevfik (Bölükbaşı)’nın girişimleriyle yayın hayatına başlayan dergi, Türk toplumunda yayınlanan ilk sosyal bilimler dergisi olma özelliğini taşımaktadır. Bu teorik çalışmada tarihsel sosyolojinin perspektifinden konuya yaklaşılarak, dönemin koşulları genel hatlarıyla değerlendirilmiş, durum analizi yöntemi kullanılarak Osmanlı İmparatorluğu’nun batılılaşma süreciyle birlikte yaşadığı bunalımlara çözüm arayan aydınların sosyal bilimlerin gücü ve sosyoloji biliminin verilerinden yararlanma çabaları Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası’nın perspektifinden ilgili literatür taranarak incelenmiştir. Dergi, Türk toplumunun sosyal bilimler alanındaki ilk ciddi, bilimsel ve süreli yayıncılık faaliyeti olmanın yanında, dönemin önemli aydınlarının eseridir.

Anahtar Kelimeler: *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, Cumhuriyet öncesi Türk Sosyolojisi, Ahmed Şuayb, Mehmet Cavid Bey, Rıza Tevfik.*

^a guneynair@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6165-9672>

How to Cite: Nair, G. (2024) First Magazine Published in Turkish Society in The Field Of Social Sciences: Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, CUJOSS, 48(2): 213-223

Giriş

Değişimi yaşamaktan daha önemli olan, değişimin kendisini ve yönünü algılayıp tanımlayabilmektir. Modern dünya olarak bilinen Batı toplumlarını bu anlamda ayırıştırıcı şey, Heraklitos'tan günümüze toplumsal değişimi ve toplumsal yapılar üzerindeki etkisini tanımlayıp, yorumlayabilmeleridir. Bu durum toplumun çoğunluğunun değişime açık olmasını, onu kabullenmesini ve farklı toplumsal yapılardaki değişimin hızıyla kıyaslamasını kolaylaştırmaktadır. Paris Akademisi'nin 1745 yılında bilgi ve bilincin eseri olarak Avrupa kıtasının devamlı değiştiğini belirtip, dünyanın diğer bölgelerinin bir durgunluk içinde olduğunu vurgulaması bu bakış açısının tipik bir örneğidir. Aynı dönem, Asya'nın atalet (uyuşukluk-durgunluk) içinde olduğunu ifade eden seyyah notları görülmektedir. Bilginin ve teknolojinin toplumsal yapıları belirgin bir şekilde etkilemeye başladığı bu süreç Osmanlı İmparatorluğu açısından gecikmeli gerçekleşmiştir. Ortaylı (2004:17-19) 18. yüzyıl üzerinde durarak Osmanlı insanının bu dönemden sonra mekanı ve zaman çizgisini farklı bir bilinçle gördüğünü, okur-yazarlar arasında bir aydın zümresinin ortaya çıkmaya başladığını, dününü ve gününü karşılaştırıp yargılayabildiğini vurgulamaktadır. Osmanlı aydınının penceresinden Batı uygarlığı, başat özellikler taşıyan ortak tarih, iş bölümü, uzmanlaşma temelinde ilerleyen, kurumsal bir kimliği sembolize etmektedir. Bu kimlik rönesans, reform, aydınlanma felsefesi vb. gibi birbirini tamamlayan, bütün oluşturan parçaların ürünüdür. Bu çerçeveden bakıldığında "Batılılaşma" olarak tanımlanan olgu, her koşulda bu uygarlığın sonuçlarına dönük olmak, onları kabullenmek ve uygulamak olarak algılanmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı aydınlarının sosyoloji bilimi ile tanışıklığının önemli ilk yönü, Avrupa uygarlığının çözüm üreten bir gücüne (sosyoloji Avrupa'nın bunalım ve açmazlarına yapıcı bakış açıları ve çözüm önerileri getirmiştir) sıkı sıkıya sarılmak olmuştur. İkinci yön ise sıkıca sarıldıkları bu bilimden, Osmanlı toplumunun bunalımlarına tıpkı batı toplumlarında olduğu gibi acil, kesin çözümler üretmesini ve sorunları ortadan kaldırmasını beklemek olarak ifade edilebilir. Gözden kaçırılan nokta, tüm toplumların yapısal özelliklerinin birbirinden farklı olduğu, sorunların algılanış biçimi, yorumlanması, çözüm arayışları ve çözüm yollarının kabullenilmesinin toplumdan topluma farklılık gösterdiğidir. Dolayısıyla batılı bir model ile doğru bir toplumu açıklamaya çalışmak, her zaman beklenen sonuçları vermeyecektir. "III. Selim'den itibaren batıcılık adı verilen bu siyasal argüman II. Meşrutiyet'in ve sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en belirgin ideolojisi" (Akpolat, 2008:132) olsa da, zaman

zaman toplumun belirli kesimlerinin mukavemeti ile karşılaşmıştır.

Avrupa'da 1789 Fransız İhtilali sonrasında yaşanan toplumsal sorunlar ve sanayileşmenin ardışık devrimlerinin ortaya çıkardığı bunalımlara çözüm aramak amacıyla ortaya çıkan ve hızla gelişen sosyoloji bilimi ile Osmanlı aydınları, çok erken ve kaynağından tanışmışlardır. Çeşitli nedenlerle Batı'da yaşamak zorunda kalan ve gelişmeleri yakından takip eden ve Osmanlı toplumu ile bağlarını koparmayan aydınların duyarlılığı olduğu kadar, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bunalımlara en kısa yoldan çözüm bulma ve devletin yıkım sürecini engelleme arayışındaki Osmanlı bürokrasisinin de etkisi büyüktür. Merkezi otoriteye dayanan monarşik ve teokratik bir yönetim anlayışının egemen olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun zaman zaman şiddetlenen baskıcı tutumları, kimi zaman arzulanmış değişikliklere toplumun direnci ve değişme arzusunun toplumsal yapının tüm kurum ve kurallarında istendik düzeyde gerçekleşmemesi gibi birçok sosyal gerekçe değişim sürecinin arzulanmış yönünü bulmasını zorlaştırmıştır. Osmanlı toplumsal yaşamında bunalımlar arttıkça aydınlar, düşünce adamları daha güçlü bir şekilde sosyoloji bilimine sarılmışlar, İmparatorluğun yıkılışına çözüm üretememiş olsalar da, yıkılmış bir imparatorluğun üzerine yeni bir devletin inşa edilmesi konusunda önemli düşünce ve görüşler geliştirmişlerdir.

Düşüncelerin toplum yaşamına aktarılmasında yazılı basın organları önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bir yandan Osmanlı sınırları dışında özellikle Fransa ve İngiltere gibi aydınlarımızın yaşadığı ülkelerde yayınladıkları gazeteler ve dergiler, diğer yandan Osmanlı sınırları içinde zaman zaman yaratılan özgürlükçü ortama bağlı olarak (II. Meşrutiyet gibi) sayıları hızla artan gazete ve dergiler aracılığıyla, batıda gelişen düşünce akımları da dahil bir çok düşünce tartışma zemini bulmuş ve özellikle Osmanlı bürokrasisi ve askeri bürokrasi gelişmelerden haberdar olmuş, tartışmalara dahil olmuştur. Mehmet Cavid Bey, Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik gibi Osmanlı aydınları da, II. Meşrutiyet ortamının yarattığı yayın özgürlüğüne katılmışlar ve toplumumuzda sosyal bilimler alanında yayınlanan dergi olarak tanımladığımız Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nı yayın hayatına sokmuşlardır.

Batılılaşma Süreci, Meşrutiyet ve Yayıncılık Faaliyetlerine Etkisi

Osmanlı İmparatorluğunda batılılaşma hareketlerinin tarihi padişah III. Selim'in ordu içindeki düzenlemelerine kadar uzanmaktadır. 1761'de dünyaya gelen III. Selim

henüz on üç yaşındayken babası III. Mustafa yaşama veda etmiş, yaşı küçük olduğu için Osmanlı Devleti'nin yönetimini amcası I. Abdülhamid üstlenmiştir. III. Selim yaşamını oda hapsinde sürdürmesine rağmen, amcası kendisine hem iyi davranmış hem de iyi bir eğitim olanağı sunmuştur. Bu arada III. Selim'in, "ihtilal öncesi Fransa'nın son kralı 16. Louis ile Osmanlı'da yapılabilecek düzenlemeler konusunda mektuplaştığı" (Akşin, 1997:73) bilinmektedir. Fransa'da ihtilal sürecinin başladığı günlerde I. Abdülhamid'in yaşamını yitirmesi (7 Nisan 1789) üzerine, III. Selim Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni padişahı olarak tahta oturmuştur. Müzik ve edebiyatla ilgilenen, Batı'daki siyasal gelişmeleri yakından izleyen III. Selim, Osmanlı İmparatorluk yapısında sosyo-ekonomik açıdan köklü değişikliklerin olması gerektiğine inanan bir kişi olarak, süreci askeri alandaki ekonomik düzenlemelerle başlatmıştır. Yeni okulların açılmış, tersane ve fabrikaların kurulmuş olması, ilk adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle iki reform dikkat çekicidir. Ordu masraflarını dikkate alan, devletin zarar görmesine neden olan malikane sistemi devre dışı bırakılarak yeni gelir olarak adlandırılan İrad-ı Cedit uygulamasına gidilmeye başlanmış, bu uygulama ile hem İrad-ı Cedit hem de diğer hazinelere ekonomik anlamda destek olunmuş "Nizam-ı Cedit (yeni düzen) ordusunun ekonomik ihtiyaçları" (Karta, 2014:25) buradan karşılanmıştır. Tersane-i Amire'nin kurulması donanmanın güçlendirilmesine verdiği önemin sonucuyken, 1792 Rus yenilgisinin neden olduğu travmatik ortamda Nizam-ı Cedit ordusunun kurulması, III. Selim'in "yeniçeri sistemini ortadan kaldırarak, ulemanın gücünü azaltmak, Devletin Batı'daki değişim sürecine" (Tanör, 2008:35) ayak uydurmasını sağlamak için atılmış adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. Selim'in başlattığı yenileşme hareketleri Kabakçı Mustafa İsyanı ile tahta oturtulan IV. Mustafa'nın 14 aylık saltanatında büyük çalkantılar ve Nizam-ı Cedit ordusunun ortadan kaldırılması ve devlet yönetimindeki önemli isimlerin idam edilmesi gibi uygulamalarla sekteye uğratılmıştır. IV. Mustafa'nın kısa yönetiminden tahta çıkan II. Mahmud, imparatorlukta yeniden önemli reformların gerçekleşmesini sağlamış bir padişah olarak tarihte yer etmiş bir isimdir. Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunu kurması, sağlık, eğitim, giyim-kuşam gibi kültürel alanlarda reformist hareketler ve asıl önemlisi Tanzimat Fermanı'nın şekillendirilmesi, yaklaşık otuz bir yıllık iktidarının dikkat çeken yenilikleri arasındadır. Vefatından dört ay sonra iktidarı devralmış olan oğlu Abdülmecid tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde Koca Mustafa Reşid Paşa'ya okutturulan Tanzimat Fermanı, Batılılaşma sürecinde Türk toplumunun düşünsel

dünyasında önemli değişikliklerin temelini oluşturmuş, bu dönemde hukuk alanında yenilikler yapılmış, Avrupa hukuk sistemleri esas alınarak kanunlar düzenlenmiştir. Bu süreç, bürokrasinin ve eğitim sisteminin modernleştirilmesi çabalarıyla da desteklenmiştir. 1856'da Islahat Fermanı ile bu düşünsel değişim devam etmiş, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinin önlenmesine yönelik çeşitli stratejik adımlar atılmıştır.

Batılılaşma hareketleri genellikle 18. yüzyılda başlamış ve devam etmiştir. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa ülkeleri karşısında askeri, siyasi ve ekonomik olarak zayıflamasıyla ivme kazanmıştır. Osmanlı'nın batılılaşma sürecinde konumuz açısından dikkat çekici nokta meşrutiyetin ilanıdır. "Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu tarihten 1876 yılına kadar geçen sürede mutlakiyet ile yönetilmiştir. Devletin, mutlakiyet rejiminden ayrılarak parlamenter yaşamı benimsemesi 23.12.1876'da duyurulan I. Meşrutiyet'le" (Kızıltan, 2006:251) gerçekleşmiştir. Meşrutiyet, Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç, özellikle "Genç Osmanlılar" olarak adlandırılan Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Ali Suavi, Agah Efendi gibi çok sayıda aydının padişahın mutlak otoritesine karşı oluşturdukları muhalif çabaların ürünü olarak gerçekleşmiştir. Kaçmazoğlu (2001:111) toplumsal yapıyı sorgulayan karşıt aydınları değerlendirirken, çıkarılan gazetelerin belirli görüşlerin savunuculuğuna aracılık ettiklerini, gazeteler aracılığıyla bir mücadelenin ortaya konduğunu vurgulamaktadır. Medeniyet, ilerleme, hürriyet, meşrutiyet, anayasa, meclis vb. kavramlar üzerinden sürdürülen tartışmalar, Fransız veya İngiliz düşünürlerin görüşleri ya da çeşitli sosyolojik akımlar referans gösterilerek Osmanlı'nın yaşadığı siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel sorunların çözülebileceği düşüncesi yayın organları aracılığıyla dillendirilmiştir.

Bu dönemin en önemli kamuoyu oluşturma aracı gazetelerdir. Yurtiçi ve yurt dışında yayınlanmış Muhbir, Hürriyet, İbret gibi gazetelerin yayınları sayesinde, o günün koşullarında son derece önemli olan adımlar atılmış, halkın siyasi katılımı artmış, imparatorluk yönünü temsilî demokrasiye çevirmiş, eğitim, sanayi gibi alanlarda gerçekleştirilen bilinçli reformlarda artış gözlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda batılılaşma hareketleri, genel olarak devletin iç ve dış zorunluluklarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı için farklı aşamalarda ilerlemiştir. Ancak Batılı toplumlar dikkate alınarak modernleşme olgusu paralelinde gerçekleştirilen reformist hareketler birçok kez geleneksel yapının direnci karşısında beklenen sonuçları verememiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iki kez meşrutiyet ilan edilmiştir. I. Meşrutiyet, II. Abdülhamid döneminde (1876)

ilan edilmiş ancak kısa sürede sona erdirilmiştir. II. Meşrutiyet ise 23 Temmuz 1908'de ilan edilmiş ve daha uzun süreli olmuştur. Osmanlı siyasi geleneği bağlamında dönüm noktası olarak yorumlanan, "sadece padişahın yönetme erkinin sınırlı da olsa halk ile paylaşılması düşüncesi yani meşrutiyet" (Aykaç, 2021:648) zaman içinde güçlenmiştir. Ancak burada önemli bir detayı da vurgulamak gerekir. I. Meşrutiyet'in sona ermesinden sonra özellikle basın-yayın faaliyetleri açısından büyük artış gösteren sansür uygulamaları Türk gazeteciliğinin önemli uygulamalarının Fransa, İsviçre, İngiltere, Mısır vb. bölgelerde yaşayan Genç Türkler'in girişimleriyle hız kazanmasına neden olmuştur. "Okuyucularını yeni düşünüş yollarında şekillendirmeye, Avrupalı sosyal fikirleri ve durum alışları, Türkiye'nin artık bir parçası olduğu geniş, modern dünyadan yeni kavramlar getirmeye" (Lewis, 1991:192) devam eden basın-yayın organları toplumun değişiminde önemli rol oynamışlardır.

23 Temmuz 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilmesi Osmanlı devleti sınırları içinde yayıncılık faaliyetlerinin hız kazanmasına, çok sayıda matbaanın açılmasına olanak sağlamıştır. Eryaman (2020:43)'a göre; İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı'nın yazılı basın faaliyetleri açısından dikkat çeken gelişmelerle yüzleştiği tarihsel bir kesit olarak karşımızda durmaktadır. İstanbul'da ve taşrada yayınlanan yazılı basın organlarının niceliksel ve niteliksel olarak artış gösterdiği "yazılı basın organlarının devletin baskısından, tekdüze yayıncılıktan kendilerini kurtarıp, düşünce platformlarına dönüşmeleri, iletişim kurumu olmaları" (Çiğ, 2007: 49-50) yanında çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ardın sıra gerçekleşen toprak kayıplarının toplum üzerinde yarattığı büyük umutsuzluğa rağmen, Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle ortaya çıkan özgür düşünce ortamıyla beraber, "dergi ve gazete yayınlamak için kırk beş gün içinde başvuranların sayısı 200'ü bulmuş, yayınlanan gazete ve dergilerin sayısı 353'e" (Koloğlu, 2010:236) ulaşmıştır. Siyasal söylemleri de etkileyen bu özgür ortam sonucunda, "hürriyet (özgürlük), terakki (ilerleme), vatan, ittihat (eşitlik içinde birleşme) gibi olgular" (Berkes 2003: 398) güncel yaşamın odak noktasını oluşturmuş, daha sonraları da başat kavramlar haline gelmiştir.

Batılılaşma ile eş görülen modernleşme sürecinde bir takım düşünce akımlarıyla, siyasal girişimler birlikte hareket etmiş, sonuçta sosyoloji biliminin Osmanlı toplumunca kabul görmesinin ön koşulları oluşturulmuştur (Akca, 2015:59). Ülkemizin sürekli, bilimsel ve güçlü kalemleri bünyesinde toplayan ilk sosyal bilimler dergisi olarak tanımladığımız Ulum-u İktisadiye ve

İçtimaiye Mecmuası yayıncılık faaliyetleri açısından böyle bir tablo içinde yayın hayatına başlamıştır.

Türk Sosyolojisinde İlk Akımlar ve Evrimci Sosyoloji

Sosyoloji biliminin Türk toplumundaki etkileri, 19. yüzyılın son yıllarıyla birlikte, Batılı sosyologların eserlerini yakından izleyen ve onlardan sınırlı ve dağınık çeviriler yaparak yayınlayan Osmanlı aydınları aracılığıyla görülmeye başlamıştır. Batı sosyolojisinde etkili olan Le Play, Demolins etkisindeki Science Sociale akımı, Comte, Durkheim çizgisindeki pozitivist sosyoloji ve Spencer'in çizgisinde gelişen organist sosyoloji akımları Osmanlı aydınlarını belirgin bir şekilde etkilerken, Decamps, Le Bon gibi isimlerin izleri de gözlenmiştir. Kuşkusuz bu farklı eğilimler, ülkemizde sosyoloji biliminin kimlik kazanmasında etkili olmuş, dönem içinde "Yeni Osmanlılar" ve ardından "Jön Türkler" olarak adlandırılan aydınların birçoğu (Mardin, 1994:303) -hemen hepsinde sosyal Darwinizm'in belirtileri görülür- batılı toplumlarda aldığı eğitimle ya da Batı literatürünü yakından takip ederek gelişmelere duyarlılıklarıyla edindikleri birikimi toplumsal yaşama aktararak, gelişimin mimarları olmuşlardır. "Ahmed Şuayb, Ziya Gökalp, Mehmet İzzet, Prens Sabahattin, Mehmet Ali Şevki, Necmeddin Sadık Sadak gibi isimler doğrudan sosyoloji perspektifinden" (Karakas, 2013:7) toplumsal sorunları ele alıp değerlendirmişlerdir.

Toplumumuzda ilk zamanlarında tıpkı Batı toplumlarında olduğu gibi özgün adıyla tanıtılan Sosyoloji alanında Rıza Tevfik, Ahmed Şuayb, Hasan Tahsin gibi aydınlar, Spencer'in ve R. Worms'un eserlerinden sınırlı çeviriler yapmışlar ve bu çevirileri yorumlamışlardır. "Dolayısıyla ülkemiz sosyolojiyi öncelikle doğacı bir perspektiften tanımış, biyolojik evrimciliğin etkisiyle toplum geniş biyolojik bir organizma olarak düşünülmüştür" (Ergun, 1979:231). Doğal olarak Türk toplumunun ilk sosyal bilimler dergisi olarak literatürde yer eden Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, yayımlandığı dönemin etkileriyle, bu evrimci çizginin bakış açısını yansıtmış, "sosyolojisinin organik ve evrimci karakterini temsil" (Akca, 2015:75) etmiştir. Derginin önemli yazarları "Ahmed Şuayb, Bedi Nuri organist ekolün temsilcileri" (Akpolat, 2008:132) arasındadır.

II. Meşrutiyet döneminin en saygın dergilerinden biri olarak tanımlanan ve sosyoloji ile ilgili kapsamlı yazılara yer verilen dergi "Pozitivist çerçeve ile başlayan düşünce süreci içinde evrimcilik, yani tekâmülü temel ilke (Toprak, 1985: 127) olarak belirlemiştir.

Dergide etkili olan evrimci çizginin içinden oldukça farklı düşüncelerde ortaya çıkmıştır. Temel evrimci bakış açısını korumakla birlikte “II. Enternasyonel toplumculuğu çizgisine yakın Dr. Ethem Necdet, Suphi Ethem, Refik Nevzad gibi bazı düşünce adamları” (İlyasoğlu, 1983:2167), (Erkul, 1990:138) bu durumun önemli örnekleri arasındadır. Dr. Ethem Necdet’in “Tekamül ve Kanunları” (1913) başlıklı eseri evrimci çizginin nasıl algılandığını ortaya koyan önemli bir örnektir. Sosyoloji biliminin ilk zamanlarında Batı’da etkili olan pozitivist, materyalist ve evrimci düşüncelerin önemli oranda süzgeçten geçirilerek Osmanlı toplum yaşamına sunulmasının temel nedeni dini kaygılardır. “Avrupa toplumlarında dinin sosyal alandan bireysel alana çekilmiş olmasına rağmen, Osmanlı’da toplumsal yaşamdaki yerini etkili şekilde koruması (Akca, 2015:60) Batılı düşüncelerin ilk kaynağından parça parça aktarılmasında belirleyici olmuştur. Sonraki yıllarda bu etki yerini Le Play’in çizgisinde Science Sociale temsilcisi Prens Sabahaddin ve Durkheim’ci çizginin temsilcisi Ziya Gökalp ekseninde sürdürülen tartışmalara bırakmış ve yeni bir toplum oluşturma düşüncesinin şekillenmesinde Comte, Durkheim çizgisinde etkili olan sosyolojik düşünce resmi ideolojiye önemli katkılar sunmuştur. Türk sosyolojisinin kuruluş ve gelişim dönemi “büyük ölçüde siyasal dalgalanmalardan” (Kongar, 1982:15) etkilenmiş, genellikle batılı düşüncelerle Türk toplumunu açıklama gayretleri çeşitli yetersizlikleri beraberinde getirmiştir. Ziya Gökalp’in Türk milliyetçiliğinin teorik formülasyonunu “kurduğu düşünsel çerçeveyi sosyoloji biliminde, özellikle Durkheim’in sosyoloji anlayışında” (Lewis,1991:230) bulması bu durumun örneklerindedir. Lewis bu döneme yönelik saptamasında, toplumsal yaşamda etkili olan sosyolojik ekollerin sosyoloji bilimini bir vahiy kudretinde görerek siyaset, toplum, ahlak ve hatta dinsel sorunların ancak onun sayesinde çözülebileceğine yönelik bir inanç taşıdığını ifade etmektedir.

Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası

Pozitif düşünceden yola çıkan Jöntürkler arasındaki bir grup aydının Batılılaşma politikalarının yaşam alanı bulmasının pozitivist felsefe ve sosyolojinin yardımıyla olabileceği, devletin kurtarılabilmesi ve toplumun Batı toplumlarının seviyesine ulaşabileceği inancı Osmanlı’da akademi öncesinde ve sosyoloji alanında atılan ilk adımların temelini oluşturmaktadır (Akça, 2013). Sosyoloji biliminin Osmanlı toplumundaki akademi öncesi geçmişinin en önemli kilometre taşı Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası olmuştur. Bu mecmua (dergi) sosyal bilimleri kucaklayan, yazarlarının da sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında uzmanlaştığı bir bilgi topluluğunu

simgelemektedir. İktisad, siyaset, felsefe ve sosyoloji alanında, dönemin önemli aydınları tarafından kaleme alınan yazılar, dergi aracılığıyla yaşadıkları toplumun bunalımlarına duyarlı ve devletin geleceğinden kaygılı geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Ahmed Şuayb, Rıza Tevfik (Bölükbaşı) ve Mehmet Cavid Bey’in kurucuları arasında olduğu dergi onbeş günlük periyodlarla yayınlanarak okuyucularıyla buluşmuştur. Dergi “14 Mart 1911 tarihine kadar toplam 6 cilt ve 27 sayı olarak basılmıştır. Derginin 18 ve 21. sayıları birlikte basıldığı” (Erdoğan, 2014:74) için derginin toplam olarak 24 sayı yayımlandığını söylemek olanaklıdır.

II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte yayıncılık alanında yaşanan özgür ortamın çok sayıdaki ürününden biri Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası olmuştur. 28 Aralık 1908 yılında ilk sayısını yayınlayan “Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası ülkemizde sosyoloji adını ilk kez dillendiren” (Akpolat, 2008:133) dergi olarak tanımlanmaktadır. Korlaelçi (1986:223) derginin kurucularından Ahmed Şuayb’ın Edebiyat Fakültesi’nde “İlm-i Cemiyet” Hukuk Fakültesi’nde “Hukuk-u İdare” dersleri verdiğini, Rıza Tevfik’in felsefeci, önemli yazarlardan Salih Zeki’nin matematikçi olduğunu vurgulayarak, yazı ailesinde bulunan bu saygın isimler dikkate alındığında, pozitivistimin ülkemizde yayılmasında nasıl bir rol oynadıklarının kendiliğinden ortaya çıkacağını belirtmektedir. Korlaelçi’nin bu listesine derginin kurucuları arasında yer alan Mehmet Cavid Bey’in eğitimci, iktisatçı, siyasetçi kimliğini de eklemek gerekir.

Mehmet Cavid Bey, ülkemizin düşün yaşamında hakkında pek az çalışma yapılmış isimlerden biri olarak karşımızda durmaktadır. “Toplumumuzda Yahudilere karşı oluşturulan peşin hüküm sebebiyle, araştırmacıların pek fazla ilgisini çekmemiş, hak ettiği ilgiyi liberalizmin yükselmesiyle görmeye başlamıştır” (Tuncer, 2006:5). 1875’de Selanik’te dünyaya gelen ilk, orta öğrenimini burada tamamlayan, 1896 yılında İdadi-i Mülki ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’den mezun olarak öğrenim sürecini İstanbul’da tamamlayan Mehmet Cavid Bey çeşitli görevler sonrasında 1899’da Darulmuallim Aliye’de iktisad ve maliye dersleri vermiş, bazı nedenlerden dolayı görevlerinden ayrılarak Selanik’e geri dönmüştür. Polat (2024)’ın belirttiğine göre Cavid Bey, Selanik’te yaşadığı bu dönemde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin örgütlenmesinde çeşitli çalışmalar yapmanın yanında Selanik Mason Locası içerisinde çeşitli etkinlikler gerçekleştirmiştir. 1907 yılında Cemiyetin İttihat ve Terakki Partisiyle birleşmesi Cavid Bey’i tekrar İstanbul’a getirmiş, 1908 yılında ikinci Meşrutiyet ile birlikte Selanik Mebusluğuna seçilmiştir. İki dönem Selanik Mebusluğu sonrası, Balkan Savaşı’nda

Selanik kentinin kaybedilmesi sonrasında 1914-1918 yılları arasında Kal'a-i Sultani Sancağı (Çanakkale) mebusu olarak parlamento üyesi olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Maliye Nazırlığı görevinde de bulunan Mehmet Cavid Bey'in dikkat çekici siyasal ve sosyal yaşamı, Ankara Harp Divanı'nın 26.08.1926 tarihli kararının uygulanmasıyla gerçekleştirilen idam ile son bulmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanı öncesinde "Sabah" ve "Tanin" gibi gazetelerde makaleler yayınlayan Mehmet Cavid Bey, Selanik'ten mebus seçildiği yıl Ahmed Şuayb ve Rıza Tevfik (Bölükbaşı) Beyler ile birlikte Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuasını yayın hayatına sokmuştur. Derginin müdürlüğü görevini üstlenmenin yanında, ilk beş sayıda ikişer makale ile derginin sayfalarında yer almıştır. Mehmet Cavid Bey'in ilk beş sayıdaki on makalesinin başlıkları şöyledir: "Kanun-u Esasimizin Maliye Kanunu Hakkındaki Mevaddı", "Müessesat-ı Nafiamız-Rumali Şimendiferleri" (1.sayı). "Ticaret Odaları", "Neşriyet ve Vakayi İktisadiye" (2.sayı). "Müsserat-ı Nafiamız-Selanik Manastır Demiryolu" (3.sayı). "Beyenilmel İhsaiyat Enstitüsü", "Neşriyet ve Vakayi İktisadiye-3" (4.sayı). "Bade-i İnkılap İstikrazlarımız", "Neşriyet ve Vakayi İktisadiye-4" (5.sayı). Derginin altıncı sayısında Cavid Bey'in herhangi bir yayını bulunmakla birlikte "Neşriyet ve Vakayi İktisadiye" başlıklı sıralı yazısının son bölümü yedinci sayının 399-413. sayfaları arasında yer almış, sekizinci sayıda ise "Duyun-u Umumiye-i Osmaniye" başlıklı makalesine yer verilmiştir. Dergide Mehmet Cavid Bey'e ait son makale 21. sayıda "Kavanin-i Maliye (Esbab-ı Mucib Layihası)" başlığı ve Maliye Nazırı Mehmed Cavid imzasıyla yayınlanmıştır. Doğan ve Alkan (2010:3) Mehmed Cavid'in 27 makalesinin dergide yer aldığını belirtmekle beraber, bunlardan 14'ü imzasıyla yayınlanmıştır. Diğer yazıların imzasız olduğu düşünülmektedir. 25 Haziran 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Maliye Nazırlığı görevine getirilen Mehmet Cavid Bey, bu dönem yürüttüğü siyasal çalışmalarından dolayı dergiye yazı verememiş, sadece yayınlanan makaleleri takip etmekle yetinmiştir.

Mehmet Cavid Bey, Ahmed Şuayb ve Rıza Tevfik derginin yayınına yönelik birinci sayıda "Mukaddime ve Program" başlıklı on sayfadan oluşan ortak bir makaleye imza atmışlar, bu metinde yayın amaçlarını açıklamışlardır. Üç imzalı bu makalede, derginin yayınlanma gerekçesinin ülkede hissedilen önemli bir ihtiyacı karşılamak olduğunu belirterek, yayın çalışmaları sırasında birçok gazete ve dergiden kendilerine yönelik saldırıların söz konusu olduğunu belirtmişler, buna rağmen uzun zamandır hayal ettikleri bu dergiyi yayınladıklarını ifade etmişlerdir. "Milletin terbiye-i

iktisadiye ve içtimaiyesine ciddi suretle hizmet edebilecek bir mertebeye is'ad eylemeye bütün kuvvetimizle çalışacağız" (Erkul, 1990:131) diyerek, periyodik, bilimsel ve ciddi olarak tanımlanacak dergiyi okuyucusuyla buluşturmuşlardır. Ortak makalenin önemli noktalarından biri de sosyal bilimlere yönelik vurgusudur. Batılı tüm düşünürlerin, devlet adamlarının yenileşme ve reform hareketlerinde yol göstericilerinin sosyal bilimler olması gerektiğini, ülkenin düzeltilmesi ve devlet adamlarının yollarını bulabilmelerinin ancak sosyal bilimlerin birikiminden yararlanmakla mümkün olabileceği vurgusu yapılmaktadır. "Dergimiz sosyal ilimlerdeki üstatların verimli yayınlarını temel alarak bu ilimlerin bütün dallarına dair tafsilatlı makaleler yayınlacaktır"(İlyasoğlu,1983:2166).

Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nın yayın hayatına başlamasını sağlayan bir diğer önemli isim felsefeci Rıza Tevfik (Bölükbaşı)'tir. Mülkiye ve Tıbbiye eğitimi aldıktan sonra 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılan, 1908'de Edirne mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da görev yapmaya başlayan Dr. Rıza Tevfik'in bir süre sonra yol arkadaşlarıyla arasının açıldığı görülmektedir. Yaşadığı fikri anlaşmazlıklar sonrasında 1911 yılına gelindiğinde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na geçerek siyasal çalışmalarına devam etmiştir. Bütün bu siyasal dalgalanmaları, Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'na yazdığı yazılara engel olmamış, arada istisnalar olsa da 18. sayıya kadar, çeşitli felsefi yazılarını dergide yayınlamıştır.

Derginin birinci sayısında "Nüfus Meselesi ve Ehemmiyeti Siyasiye ve İctimaiyesi" başlıklı yazısına yer verilen Rıza Tevfik ikinci sayıda "Ahlakın Nüfusa Tesiri" başlıklı yeni bir yazı kaleme almıştır. Üçüncü ve dördüncü sayılarda birbirini tamamlayan ve "Tasnif-i Ulum-Bazı Mukaddematı Felsefiyye" başlığı ile yazdığı makalesi göze çarpmaktadır. İkinci cildin 5 ve 6 sayfalarında İngiliz filozof ve ekonomist John Stuart Mill'in özgürlük anlayışını irdelediği görülmektedir. "Hürriyet-İngiliz Hakimi (Con Stuart Mill) Hürriyeti Nasıl Anlıyor" başlığını kullandığı ilk yazının devamını 6.sayıda sürdürerek "Hürriyet-İngiliz Hakim-i Meşhuru J. St. Mill Hürriyeti Nasıl Anlatıyor-II" başlığı ile yayınlamıştır. 7. Sayıda 354-368 sayfalar arasında yer alan makalesi İngiliz filozof ve sosyolog Herbert Spencer'in evrimci düşüncelerini konu almaktadır. "Hükümet ve Hürriyet Hakkında Spencer'in Felsefesi" başlığını verdiği yazı sonrasında sekizinci ve dokuzuncu sayılarda Rıza Tevfik'in yazısı bulunmamaktadır. 7. sayıda başladığı Spencer ile ilgili makalesini 10. sayıda devam ettirdiği görülmektedir. Yine onuncu sayıda "İngiltere'de Bir Amele Köyü" başlığı ile

ikinci bir makalesi dergide yer bulmuştur. 13, 14. ve 18. sayılarda Spencer konusunda yazmaya devam eden Rıza Tevfik'in 16. sayıda yayınlanan "Hukuk-u Esasiyeye Medhal" başlıklı makalesinde "Edirne Mebusu Dr." ünvanını kullandığı görülmektedir. Derginin yayın süresi içinde yer alan makalelerinde sadece ismini kullanmıştır.

Ülkemizde ilk felsefe ders kitabının yazarı olan, okullarda felsefe dersleri veren ve "feylesof" lakabını kendine yakıştıran Rıza Tevfik'in milli mücadele hareketine muhalif kalması, Damat Ferit Paşa ile yakınlığı ve Sevr Antlaşmasına imza atan isimler arasında bulunması dramatik bir siyasal sonuç ile yüzleşmesine neden olmuştur.

Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nın yayın hayatına başlamasında etkili olan ve dergide en fazla makalesi yayınlanan isim Ahmed Şuayb'tır. 1896-1901 yılları arasında faaliyet gösteren Edebiyat-ı Cedide topluluğu içinde eleştirmen olarak çeşitli edebi ürünler ortaya koyan Şuayb, 1876 yılında İstanbul'da mütevazı bir memur olan Salih Efendi'nin oğlu olarak dünyaya gelmiş, küçük yaşta babasını yitirmiş, annesiyle büyümüştür. Fatih rüştiyesi sonrasında Vefa İdadisi'nde orta öğrenimini tamamlamış, Mekteb-i Hukuk (Hukuk Fakültesi)'ü bitirdikten sonra bir süre öğretmenlik yapmış ve sonrasında yükseköğrenim gördüğü bölüme "Muallim Muavini" olarak girmiş, "İdare hukuku" ve "Devletler hukuku" dersleri vermiştir. Bu görevi sırasında İstanbul Maarif Müdürlüğü görevini de yürüten Ahmed Şuayb, sonrasında Divan-ı Muhasebat Müddeümumiliğine getirilmiş, 1908 'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Maarif Meclisi üyeliği yapmanın yanı sıra Sayıştay savcılıklarında bulunmuştur. Kısa bir ömür süren Şuayb, 34 yaşındayken 2 Aralık 1910 tarihinde apandisit kaynaklı (Ercilasun, 1990:143) rahatsızlığı nedeniyle yaşama veda etmiştir.

Yayınlanmasında büyük emeği olan Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nın yayın hayatında bulunduğu bir sırada yaşama veda eden Ahmed Şuayb son yazıları 19. sayıda yer almıştır. 20. sayıya kadar Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nın sayıları incelendiğinde Şuayb'ın sadece 8 ve 13 sayılarda birer makalesinin yayınlandığı görülmektedir. Derginin ilk sayısında çıkış amacını anlatan üç ortak imzalı yazı ayrı tutulacak olursa, 8 ve 13. sayılar hariç diğer tüm sayılarda Ahmed Şuayb ikişer makale ile okuyucularına seslenmiştir. Doğan ve Alkan (2010:3) Ahmed Şuayb'ın toplam 38 makalesinin dergide yayınlandığını ifade etmekle beraber, tespitimiz 37 makalenin yayınlandığı şeklindedir. Bu yayınlar arasında dikkat çeken noktalardan birisi bazı konuların birbirini tamamlayan bir bütünlük içinde bölüm

bölüm yayınlanması ve numaralandırılmasıdır. Örneğin ikinci sayıdan itibaren yayınlanmaya başlanan "Fransa İhtilal-i Kebiri" başlıklı süreli yazı 19. sayıya kadar, onsekiz ayrı bölüm olarak sürmüş, son yazı "Fransa İhtilal-i Kebiri (18)" başlığı ile yayınlanmıştır. Bir başka örnek sekiz sayı süren "Rusya" başlıklı yazıdır. 11. sayıdan itibaren yayınlanmaya başlanan yazının son başlığı derginin 19. sayısında yer almıştır.

En verimli döneminde yaşama veda eden Ahmed Şuayb'ın, Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nda yayınlanan yazılarının başlıkları ve yayımlandıkları sayılar şu şekildedir; "20. Asırda Tarih", "Devlet ve Cemiyet", (1. sayı). "Hürriyet(i) Mezhebi(ye)-İslamiyet ve Katolik Kilisesi (I)", "Fransa İhtilal-i Kebiri (2)" (2. sayı). "Hürriyet Mezhebi (II)", "Fransa İhtilal-i Kebiri (3)" (3. sayı). "Hürriyet Mezhebi (III) Hilafet ve Saltanat", "Fransa İhtilal-i Kebiri (4)" (4. sayı). "Avamil-i İctimaiye (Irk nazariyesi)", "Fransa İhtilal-i Kebiri (5)" (5. sayı). "Avamil-i İctimaiye (II) (Te'siratı muhitiyye)", "Fransa İhtilal-i Kebiri (6) (Kısm-ı Sari)" (6. sayı). "Avamil-i İctimaiye (III)", "Fransa İhtilal-i Kebiri (7)" (7. sayı). "Fransa İhtilal-i Kebiri (8)" (8. sayı). "İkinci Filib (1559-1598) Ahlafı-I", "Fransa İhtilal-i Kebiri (9)" (9. sayı). "İkinci Filib (1598-1665)", "Fransa İhtilal-i Kebiri" (10. sayı). "Rusya (Tetebbuat-ı Muhitiye ve Ma'sheriye)", "Fransa İhtilal-i Kebiri (10)" (11. sayı). "Rusya", "Fransa İhtilal-i Kebiri (11)" (12. sayı). "Fransa İhtilal-i Kebiri (12)" (13. sayı). "Rusya (III)", "Fransa İhtilal-i Kebiri (13)" (14. sayı). "Rusya", "Fransa İhtilal-i Kebiri (14)" (15. sayı). "Rusya", "Fransa İhtilal-i Kebiri (15)" (16. sayı). "Rusya", "Fransa İhtilal-i Kebiri (16)" (17. sayı). "Rusya", "Fransa İhtilal-i Kebiri (17)" (18. sayı). "Rusya", "Fransa İhtilal-i Kebiri (18)" (19. sayı). 19. sayıda yayınlanan yazıları sonrası Ahmed Şuayb'ın beklenmedik bir şekilde genç yaşta yaşama veda etmesinin ardından, Asaf Nef'i tarafından 20. sayıda "Ahmed Şuayb" başlıklı bir anma yazısına yer verilmiştir.

Daha önce de vurguladığımız gibi, Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nda yazan isimler tekamül, (evrim) perspektifinden yorumlarla okuyucularına seslenmişlerdir. Derginin birinci sayısında "Devlet ve Cemiyet" başlıklı yazısında Ahmed Şuayb, değişim sürecini değerlendirirken bütün varlıkların evrimini belirleyen kanunların toplumsal kurumları da şekillendirdiğini ifade ederek, evrimin birden bire olmadığını, nesiller boyu süren farklılaşmaların ürünü olarak ortaya çıktığını vurgulamaktadır. O'na göre "evrim genel kural devrim istisnadır" (İlyasoğlu, 1983:2167).

Kurucuları arasında bulunmasa da derginin önemli yazarlarından biri Bedii Nuri'dir. "II. Meşrutiyet döneminin önemli düşün adamlarından" (Keskin, 2010:185) biri olan

Bedi Nuri Mülkiye mezunu, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca konuşup yazabilen, aydın bir kişiliktir. Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nda ilk yazısını 5. sayıda "Hikmeti İctimaiye (Tarihi Hudus ve Neşaatı)" başlığı ile yayınlamıştır. İkinci yazısı "Kabilyet-i İctimaiye (Hakkında Bir Fikri Umunu)" başlığı ile 7. sayıda yer almıştır. 9. sayıda "Hayat-ı İctimaiye (Cemiyet Ne Demektir)" başlığıyla yazmaya başladığı konuyu seri yazı haline getirerek, 12. ve 13. sayılarda sürdürmüştür. 16. sayıda "Ferdiyyun ve Fezvaviyyun", 18. sayıda "Tekessür-i Nüfus Meselesi" başlıklı yazısını yayınlamıştır. Derginin önemli yazarlarından ve kurucularından olan Ahmed Şuayb'ın beklenmedik ölümü sonrasında 20 ve 21. sayılarda ikişer makalesi okuyucusuyla buluşmuştur. "Mebahis-i Ahlakiyye", "Tahavvülat-ı Fikriyye" (Sayı 20), "Ulum-u İctimaiye" ve "Tahavvülat-ı Fikriyye" (Sayı 21). Bedi Nuri'nin dergide yer alan son üç makalesi "Mebahis-i Ahlakiyye" (sayı 22), "İktisad-ı Riyazi" (sayı 23), "İktisad-ı Riyazi (II)" (sayı 24).

Bedi Nuri'nin 7. sayıda yer alan "Kabilyet-i İctimaiye (Hakkında Bir Fikri Umunu)" başlıklı ikinci makalesinde "toplum" konusundaki düşüncelerini açıklarken, Rene Worms'un organizmacı sosyolojisinden etkilenmiş, toplumsal yapıyı ampirik olarak çözümlene çabasında olmuştur. "Eğer cemiyete uzviyeti icra eder, içtimai hayatla uzvî hayat arasında sıkı bir ortaklık görürsek içtimai gerçeğin gözümüzde doğrulanması kolaylaşacaktır" (İlyasoğlu, 1983:2167). Bu nedenle sosyoloji biliminin öğretiminde çoğu organisizm mesleği uzviyeti toplumun temeli saymaktadır.

Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası'nın yayın hayatında bulunduğu sürede yirmiiki yazarın yazılarına sayfalarını açtığı görülmektedir. İkinci Meşrutiyet'in başında yeni bir yazar grubunca kurulan "Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye" dergisi Türkiye'de ilk defa tam anlamıyla felsefi denecek bir hareket meydana getirmiştir (Ülken, 1992:159). Birinci sayısında "Umur-u İdare ve Tahriyye" adresi olarak Hilal Matbaası görülmekle beraber, daha sonraki sayıları İstanbul'da Tanin Matbaası'nda basılan, özellikle ilk sayılarında iktisat-maliye konuları ağırlıklı olmakla beraber felsefi ve sosyal içerikli yazıların yer aldığı derginin 10 kuruşa satıldığı bilinmektedir. Toprak (1985:130), derginin normal bir kitap boyutunda 16x25 cm ebatlarında tek sütun üzerine 144 sayfadan ibaret olduğunu, her ayın birinci günü yayımlandığını belirtmektedir. Gerek dergideki yazılar gerek dergi yazarlarının kendi yayınları "derginin ve çevresinin ilk dönemlerinde pozitivistik daha sonra giderek temelde Spencerci bir evrimcilik anlayışına yakın olduklarını" (İlyasoğlu, 1983:2166) göstermektedir. Erkul

(1990:143) Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası içinde yer alan yazıları içerik olarak inceledikten sonra, bazı yazıların sosyoloji ağırlıklı olduğunu belirleyerek, bu yazıları başlıklar halinde, diğer yazılardan ayırtmıştır. Türkiye'de sosyoloji biliminin tarihsel seyri açısından bu son derece önemlidir. Sosyoloji bilimini yeni yeni tanımaya başlayan bir toplumda, üstelik bir kurtuluş umudu olarak sosyolojiye tutunulmaya başlandığı bu ilk dönemlerde yayınlanan yazılar, bugün yüzyılı aşan sosyolojik yolculuğun ilk adımları olması açısından son derece önemlidir. Ahmed Şuayb'ın yazdığı "Devlet ve Cemiyet", "Avamil-i İctimaiye", onsekiz sayı devam eden "Fransız İhtilal-i Kebiri" başlıklı yazı dizisi, "Hürriyet Mezhebi" ve "Rusya" başlıklı yazıları bu çerçevede sınıflandırılan makalelerdir. Bedi Nuri'nin kaleme aldığı "Ulumu-u İctimaiye", "Hikmet-i İctimaiye", "Hayat-ı İctimaiye", "Kabilyet-i İctimaiye", "Ferdiyyun ve Fezvaviyyun (Bireycilik ve Anarşizm)" başlıklı makaleler sosyolojik içeriklidir. Rıza Tevfik'in imzasıyla yayınlanan, "Hükümet ve Hürriyet Hakkında Spencer'in Felsefesi", "J.S. Mill Hürriyeti Nasıl Anlıyor?", "Ahlakın Nüfusa Tesiri", "Nüfus Meselesi ve Ehemmiyeti Siyasesi ve İctimaiyesi", "İngiltere'de Bir Amele Köyü" makaleler sosyoloji literatürünün önemli parçalarıdır. Bu çatının altına, Satı Bey'in "Uzviyetler ve Cemiyetler", Asaf Nef'i tarafından yazılan "Demokrasi ve Sosyalizm" ile "Mücadele-i Hayatiye ve Tekamül-ü Cemiyet" makaleleri, Salih Zeki ve eşi Halide Salih (Edip Adıvar) 'in derginin birinci sayısında yazdıkları A. Comte'un "Felsefi Müsbete, Hayatı ve Eserleri" adlı makaleleri sosyoloji literatürüne dahil edeceğimiz ilk örneklerdir.

Yayın hayatında bulunduğu süre zarfında üstte belirttiğimiz Mehmed Cavit Bey, Rıza Tevfik, Ahmet Şuayb, Bedi Nuri'nin dışında şu isimlerin yazıları da derginin sayfalarında yer bulmuştur. Satı El Husri (Satı Bey), Ahmed Muhtar, Salih Zeki, Faik Nüzhet, Dr. Edhem, Asaf Nefi, İbnülhakkı Lütfi, Aynizade Hasan Tahsin, Ali Kami, M. Zühdü, Menemenlizade Ahmed Muvaffak, Nazım Ragıp.

Dönemin önemli aydın ve yazarlarının yazılarına yer veren, fikir dergisi kimliğiyle, her ayın ilk günü basılıp dağıtılan derginin basımında gecikmeler olmuşsa da yayın hayatına hiç ara vermediği görülmektedir. Derginin yayınlanmış sayıları Sivas Ziyabey Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Sonuç

"Osmanlı içine düştüğü, askeri, siyasi, sosyo-ekonomik bunalımlardan nasıl kurtulabilir?" sorusuna, yönünü batı modernizmine dönerek arayan Osmanlı aydınlarının ortak özelliği, batı toplumlarında yaşanan değişime kayıtsız

kalmamaları hatta değişimi yakından ve kaynağından izleyebilmeleridir. Fransız İhtilali ve Sanayi devriminin yarattığı modern dünyadaki toplumsal değişime bağlı olumlu/olumsuz süreçlerin ilham verdiği sosyolojinin, genç bir bilim olarak batı toplumlarının yararlarına merhem olması, Osmanlı'nın da yararlarını iyileştireceği inancının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Aydınlar, bürokrasi ve elit çevrelerde hızla yayılan ve kabul gören bu düşüncenin eksik yanı, batı ve doğu toplumlarını ayırıştırarak karakteristik özelliklerdir. Batının bilgi birikimi, bu birikimin felsefeyle güçlendirilmesi ve donatılması, Rönesans, reform hareketleri sonrası ortaya çıkan teknolojik ilerlemeler ve oluşan değerlerin toplumsal yapılarda olumlu karşılık bulması vb. pek çok öge, batı ve doğu arasındaki uçurumu giderek arttırmıştır. Dolayısıyla batılı bir anlayışla hazırlanan reçetelerin doğulu bir toplumun iyileşmesine yeterli olamayacağı anlaşılmıştır. Çare aranan hastalığın çok ileri aşamalara ulaşmış olması da gözden uzak tutulmaması gereken önemli bir noktadır. Batılı reçeteler Osmanlı'nın toplumsal sorunlarını çözememiş, yıkımı engelleyememiş olabilir fakat yönünü batıya dönmüş yeni bir devlet yapısının oluşmasına ve bu devletin yön bulmasına büyük katkılar sağlamıştır.

“Akademi öncesi” olarak tanımlayabileceğimiz, sosyoloji biliminin Darülfünun'da kürsü olarak yer bulmasının (1914) öncesinde, birçok aydın kaynağından izledikleri sosyolojik gelişmeleri gazete, dergi ve kitaplar aracılığıyla toplumumuza anlatmayı başarmışlardır. Kısıtlı çeviriler, yorumlar, batı literatürünün önemli isimlerinin toplumsal yapı üzerine görüşleri, analizleri dönemin koşulları içinde bilimin sistematik ve yönetsel bütünlüğü dikkate alınarak değerlendirilemez de, günümüze ulaşan güçlü bir yapının temellerini oluşturmuştur.

Özellikle Meşrutiyet rejiminin görece yarattığı özgürlük ortamı, II. Meşrutiyet'le yazılı basın alanında ortaya çıkan atılımlar, yeni gazete ve dergiler sürecin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Osmanlı Devletinin son döneminde ortaya çıkan ve seçkin isimleri bir araya getiren *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*'da dönemin koşulları içinde misyonunu fazlasıyla yerine getirmiştir. Tarihin tozlu sayfaları arasında kalan derginin genç bilim insanlarına yeniden hatırlatılması amacını güden bu çalışma, umarım yakın gelecekte daha derin analizler içeren araştırmalara ilham kaynağı olacaktır.

Extended Summary

As one of the most notable empires of world history, the Ottoman Empire entered a period of rapid collapse, especially in the second half of the 18th century, and

defeats in the military field, losses of territory, socioeconomic crises, and political problems gave rise to substantial consequences in all areas of life in society.

With the goal of keeping up with the change experienced in Western states, the Ottoman Government under the rule of Selim III turned its face to the West and made a set of arrangements in various institutions of the societal structure, especially the military. Although the desire for change in government was usually in conflict with the traditional structure of society and failed to reach the expected outcomes, Tanzimat Fermanı [Imperial Edict of Reorganization], as well as the First and Second Constitutional Monarchy periods, had significant effects on social life. Overcoming the long-lasting censorship practices imposed upon the printed press via certain methods, and especially the liberal environment created by the Second Constitutional Monarchy in the field of printed press, allowed the publication of several magazines and newspapers. One of these publications was “*Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*” [Economic and Social Sciences Magazine], which took its place in history as the first social sciences magazine reaching readers in Turkish society.

It is known that the Magazine, which reached its readers with its first issue released on 28 December 1908, was published by three prominent intellectuals of the period. Member of Parliament and Minister of Finance Mehmet Cavid Bey, who emerged fast after the Second Constitutional Monarchy with his identity as an educator, economist, and politician, was not only the founder of the Magazine, but he also assumed the position of its editor-in-chief. However, as emphasized in this article, perhaps due to his intensive political work, he contributed to the first five issues of the Magazine with two articles in each issue, wrote for the Magazine very rarely after that point, and published his last article in the 21st issue with the signature “Minister of Finance Mehmet Cavid”. Nevertheless, it is believed that the unsigned articles published in the Magazine also belonged to Mehmet Cavid Bey. The second prominent figure among the founders of the Magazine was Ahmed Şuayb. Şuayb, who taught “Sociology” at the Faculty of Letters and “Administrative Law” at the Faculty of Law, is known to be among the intellectuals who shaped the science of sociology in Turkish society after the Second Constitutional Monarchy. Dying at the young age of 34, Ahmed Şuayb was productive in his works, and he was considered to be a member of the Organist school like Bedii Nuri and Satı Bey, who also wrote for the Magazine. Because he died while the Magazine was still being

published, the last two articles of Ahmed Şuayb were included in the 19th issue of the Magazine. Philosopher Rıza Tevfik (Bölükbaşı) was the third person among the founders of the Magazine. Dr. Rıza Tevfik, who studied at Civil Service and Medical Departments, became a member of İttihat ve Terakki Cemiyeti [Committee of Union and Progress] in 1907 and started to serve as a deputy in the first parliament in the Ottoman Empire named Meclis-i Mebusan [Chamber of Deputies] in 1908, later fell out with his colleagues and moved to Hürriyet ve İtilâf Fırkası [Freedom and Alliance Party] in 1911. All these fluctuations in his political life did not prevent the publication of his articles in the Magazine, and he continued to publish his philosophical pieces up to the 18th issue with some occasional exceptions.

Several prominent figures released their articles in the Magazine, which was periodically published from its first issue on 28 December 1908 until April 1911, when its last issue was published. In addition to Mehmet Cavid Bey, Ahmed Şuayb, and Rıza Tevfik, intellectuals and writers of the period such as Salih Zeki, Bedii Nuri, Ahmet Muhtar, Faik Nüzhet, and Halide Salih (Adivar) published various articles in the Magazine, and they not only contributed to the development of the social sciences in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey but also played an effective role in the prevalence of positivism in the country.

Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası met its writers after its publication at Tanin Printing House in Istanbul. The Magazine, which included various developments in and outside the Ottoman borders, especially in Western societies, in various fields depending on the areas of expertise of its writers, including economics, sociology, philosophy, politics, and culture, was published and distributed in book dimensions (16x25) and with 144 single-column pages. It kept up with its publishing period throughout its lifespan and demonstrated its rigor in this matter, and it contributed to the perception of the scientific developments and social issues in its period.

Arguments suggesting that Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası disappeared from the world of press without a permanent trace or a noteworthy intellectual heritage after its publication for a period longer than two years need to be considered subjective assessments. The meaning and significance of this issue, which has remained unstudied for a long period, constantly pave the way for new research as new studies continue to be conducted, and attract increasingly more attention from scientific circles.

Kaynaklar

- Akça, Ü. (2013). *Sosyolojinin Türkiye'ye Girişi: Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Akça, Ü. (2015). Türk Sosyolojisinde Organizmacı ve Evrimci Akım. *Sosyoloji Konferansları No:52* (2). Ss: 57- 78.
- Akpolat, Y. (2008). Ahmed Şuayb. *Türkiye'de Sosyoloji-I, İsimler-Eserler*. (Der: M.Ç. Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Akşin, S. (1997). "Siyasal Tarih (1789-1908)". *Türkiye Tarihi-III: Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Aykaç, Z. (2021). Cumhuriyetin Devraldığı Siyasal Miras: II. Meşrutiyet. *Atatürk Oniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı 71. Ss: 635-652.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınlan.
- Çığ, Ü. (2007). 19. Yüzyılda Osmanlı'da Gazetecilik Hareketleri: Takvim-i Vekayi'den Vilayet ve Özel Girişim Gazetelerine. *Türkiye'de Yerel Basın*. (Ed. S. Gezgin) İstanbul: İ.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları.
- Doğan, A., Alkan, H. (2010). *Osmanlı Liberal Düşüncesi: Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası: Seçkin Bir Devlet Anlayışının Temelleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Oniversitesi.
- Ercilasun, B. (1990). *Ahmed Şuayb. Büyük Türk Klasikleri*. C-10. İstanbul.
- Erdoğan, A. (2014). Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*. S.3(28). Ss: 73-91.
- Ergun, D. (1979). *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*. 3. Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Erkul, A. (1990). *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*. Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı:13. Ss: 135-156.
- Eryaman, A. (2020). 1909 Matbuat Kanunu Matbuat Hürriyeti Getirdi mi? İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda "Matbuat Hürriyeti" Tartışmaları (1909-1914). *OTAM Ankara Oniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:48. Ss: 43-64.
- İlyasoğlu, A. (1983). *Türkiye'de Sosyolojinin Gelişmesi ve Sosyoloji Araştırmaları. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt:8. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H.B. (2001). *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş-Ön Koşullar*. 1. Cilt. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Karakaş, M. (2013). *100. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*. TYB Akademi. Yıl:3. S:9. Ss: 7-9.
- Karta, N. (2014). III. Selim Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Durumu ve Alınan Tedbirler. *İğdır Oniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı:6. Ss: 21-50.

- Keskin, E. N. (2010). Yönetim Olgusu Üzerine 1909 Tarihli Bir Makale: Sosyal Bilimler ve Yönetim Bilimi. *Memleket Siyaset Yönetim*. Cilt:5 (12). Ss:181-200.
- Koloğlu, O. (2010). Osmanlı Dönemi Basının İçeriği, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Kongar, E. (1982). Türk Toplum Bilimcileri-1, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korlaelçi, M. (1986). Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kızıltan, Y. (2006). I. Meşrutiyet'in İlanı ve ilk Osmanlı Meclis-i Mebusanı. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt:26 (1). Ss: 251-272.
- Lewis, B. (1991). Modern Türkiye'nin Doğuşu. (Çev: M. Kırıralı). 4. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (1994). Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2024). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. 50 baskı. İstanbul: Kronik Kitap.
- Polat, G. (2024). Mehmet Cavit Bey (1875-1926). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-cavid-bey-1875-1926/?pdf=3917> Erişim: 07/07/2024 tarihinde:
- Tanör, B. (2008). Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri. 17. Bası. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyette Fikir Dergileri. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi. Cilt:1. İstanbul: İletişim Yayınları. Ss: 126-132.
- Tuncer, P. (2006). İttihatçı Cavit Bey (Liberal Mazlum). Liberal Düşünce Dergisi. Sayı:34. Ss: 5-22.
- Ülken, H. Z. (1992). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi. 3. Baskı. İstanbul: Ülken Yayınları.